

цьому відношенні є Дніпропетровська, Львівська області та АР Крим. Іншим вектором тяжіння можуть стати області, які мають значний розрив між ранговим місцем споживчого потенціалу та рангом реальних витрат населення. До них відносяться п'ять областей західної України. Проте абсолютна величина зростання даних областей буде залишатись нижчою ніж у областей, що відносяться до районів з високими показниками споживчого потенціалу.

Подальший хід досліджень в галузі географії споживання України потребує більш детального врахування структури споживання та факторів, під дією яких вона формується, просторового аналізу споживчої ситуації в Україні та надання прогнозів та рекомендацій щодо удосконалення процесу споживання. Окремих досліджень та наукових пропозицій потребують прикладні аспекти географії споживання, які можуть бути використані в галузі державного управління, маркетингу, раціонального природокористування, соціології.

Література:

1. Калашников Т.М. Основные положения географии потребления // Вестн. Моск. ун-та. География. – 1994. – № 4. – с. 25-31.
2. Калмуцкая Э.И. География потребления. – Черновцы: изд-во Чернов. ун-та, 1980. – 75с.
3. Методика вимірювання людського розвитку регіонів України. – К.: Державний комітет статистики України, Рада по вивченню продуктивних сил НАН України, 2001. – 32с.
4. Статистичний щорічник України 2003. – К., 2004. – 632 с.
5. Хартет П. Пространственный анализ в экономической географии. – М., 1968. – 320с.

Summary:

Main factors influencing on the formation the level of regional consumption were studied. The conception of regional consumption potential was grounded and districting of the territory of Ukraine in accordance with consumption potential was carried out. The prediction of consumption level changing in the regions of Ukraine in near future was developed.

УДК 911.3:477.84:308:477.84

Наталія ФЛНТА

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ КОМПЛЕКС, ЙОГО СУТЬ І МІСЦЕ В РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Кінець ХХ ст. і початок ХХІ ст. характеризуються підвищенням розвитку соціальних галузей людської діяльності в господарських комплексах різних типів країн. У розвинутих країнах вони займають пріоритетне місце і визначають їх загальне соціально-економічне становище в світі. До найбільш розвинутих галузей соціальної сфери відноситься культурно-освітній комплекс, який виконує найважливіші суспільні функції, пов'язані із забезпеченням виробничих, духовних і матеріальних потреб суспільства. Вони (функції) особливо посилюються в сучасний період, коли світова спільнота переходить від індустріального до інформаційного (інтелектуального) етапу розвитку. Тому науковий і виробничий потенціали країн спрямовані на розробку теоретичних і прикладних проблем розвитку, структури і територіальної організації різних галузей соціальної сфери, зокрема культурно-освітнього комплексу (КОК).

Дослідження КОК в географічному (просторовому) плані почали закладатися в Україні у кінці ХХ ст. Вони були спрямовані на вивчення окремих складових цього комплексу, передусім освіти. Проте вже в цей період виникає необхідність інтегрального, системного підходу до дослідження освіти в тісному зв'язку з галузями соціальної сфери, які безпосередньо обумовлюють її розвиток і впливають на всі сфери життєдіяльності людей. Найбільше освіта пов'язана із закладами культури (при широкому її розумінні), і утворює культурно-освітній комплекс.

Розглянемо основні складові цього комплексу.

Культура – (в дослівному перекладі з латинської мови означає виховання, освіта, розвиток) це сукупність матеріальних і духовних цінностей, породжених творчими здібностями і зусиллями людини, що визначають рівень розвитку і форми організації життєдіяльності суспільства у всіх її сферах.

Сьогодні культуру визначають з точки зору загальнонаукових і конкретнонаукових підходів. У широкому розумінні вона охоплює всі аспекти життєдіяльності та її матеріальні та духовні результати, будівлі і поселення, храми і цвинтарі, машини і механізми, технології виробництва й характер господарського освоєння території і акваторії, норми моралі і права, вірування та духовні переконання й орієнтири, традиції і звички, форми одягу і їжі, співи і танці, форми відпочинку і розваг. У загальнонауковому (філософському) розумінні вона становить собою сукупність усіх видів перетворюючої діяльності людини і суспільства, а також результати цієї діяльності [12, с.320]. У вузькому розумінні – це система освіти і виховання як специфічний спосіб наслідування суспільних здобутків людства з метою соціологізації особи, її професійної підготовки і всебічного розвитку [12, с.320].

Проте є багато інших визначень цих понять. У найбільш широкому змісті під культурою розуміють все, що створено людьми в процесі фізичної і розумової праці для задоволення їх різноманітних матеріальних і духовних потреб. Культуру трактують ще як історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, який виражений в типах і формах організації життя і діяльності людей, в їх взаємовідносинах, а також в створених ними матеріальних і культурних цінностях [8, с.5]. Ці визначення досить загальні і відображають процеси створення культурних цінностей і історичний підхід до аналізу розвитку культури.

У вузькому розумінні культура – це ідейний і моральний стан суспільства, який визначається матеріальними умовами його життя і відображається в його побуті, ідеології, освіті і вихованні, в досягненнях науки, мистецтва, літератури [8, с.6]. Взагалі за підрахунками американських вчених в англійській літературі визначень змісту поняття “культура” нараховується понад 150. Аналіз україномовної літератури свідчить про широкий спектр визначень поняття культура, але в їх основі відбиваються умови формування культурних цінностей, її структурні компоненти, місце освіти і виховання у її змісті. Таким чином, навіть у смислового вираженні культура і освіта взаємопов’язані і формують цілісне утворення.

Культура оперує такими базовими поняттями як естетичне задоволення (краса), соціальна адаптація й мораль (добро), раціональність (користь), цінності, які є наслідком розумової діяльності (істина). Прийнято розрізняти внутрішні і зовнішні функції культури. Внутрішні функції полягають у створенні духовних цінностей, їх поширення та споживання; зовнішні функції проявляються у різноманітних матеріальних формах. Ці форми є елементами культури як галузі господарства, що є об’єктом нашого дослідження.

Культуру, як систему понять, поділяють за змістом на матеріальну та духовну, що відповідає поділу праці на фізичну і розумову.

Матеріальна культура включає продуктивні сили (знаряддя праці, технології, науково-технічне забезпечення виробництва), виробничі відносини (форми власності на засоби виробництва, розподіл вироблених продуктів), предмети побуту й споживання (житло, одяг, харчування). В зв’язку з цим існує термін “культурний ландшафт” – природне середовище, що освоєне людиною. Досягнення суспільства в царині освіти, науки, мистецтва, літератури тощо утворюють його духовну культуру. Рівень матеріальної та духовної культури на кожному етапі історичного розвитку суспільства залежить від рівня розвитку його продуктивних сил, а її зміст і властивості відображають головні риси існування даного суспільства [3, с.232].

Розширення сфери використання поняття “освіта” і наявність великої кількості його визначень дає підстави для систематизації наукових поглядів щодо визначення цього

поняття. На підставі аналізу літературних джерел нами було виділено три групи визначень: 1) освіта як процес, 2) освіта як результат навчання; 3) освіта як галузь господарства.

Визначення *першої групи* є історично первинним. Освіта як поняття виникло в кінці XVIII ст. під впливом неогуманістів, Гьоте, Песталлоцці та ін. і мало значення загального духовного процесу формування людини. Головним сучасним завданням освіти в цьому контексті є формування системи цінностей індивіда та прилучення його до суспільних і культурних норм [9, с.31]. Окрім того, в літературі знайшло широке відображення розуміння освіти як педагогічного процесу, під яким розуміють передачу знань та інформації індивідам з метою виконання виховної і пізнавальної функцій [2, с.43].

Культурні цінності людей утворюють соціокультурні відношення суспільства до економічних і політичних зрушень в країні і дають можливість спрогнозувати інвестиції індивіда (зокрема, вклади в освіту). Отже, в сучасному розумінні зміст поняття “освіта”, як духовного і педагогічного процесу, розширився і не втратив своєї важливості.

У процесі географічного дослідження не ставлять за мету дослідити освіту як духовний і педагогічний процеси, але доречним є використання результатів соціологічних досліджень щодо переоцінки цінностей людей в Україні та уподобань молоді у виборі професії. Знання особливостей розселення і демографічної ситуації (зокрема вікової структури населення) регіонів та використання результатів соціологічних досліджень слугують підґрунтям для прогнозування розвитку освіти в регіонах, в міських і сільських поселеннях. Під освітою в *другій групі* розуміють кількість і якість набутих і засвоєних знань, які можна відобразити кількісно за допомогою показника рівня освіти [6, с.151]. З суспільно-географічних позицій аналіз територіальних відмінностей рівня освіти населення є важливою складовою дослідження культурно-освітнього комплексу.

Одним з перших учених, хто дав визначення освіти як галузі господарства, (*третьою групою*) був В. Щетинін. Він зазначив, що освіта – це система освітніх закладів, організацій і підприємств, що здійснюють освітню діяльність, яка спрямована на задоволення потреб населення в освітніх послугах і підготовку кваліфікованих робітників [15, с.12].

У процесі географічного дослідження не розглядають освіту лише як галузь господарства. Головний акцент робиться на аналізі суспільно-географічних зв'язків і відношень освітнього комплексу. Саме ці зв'язки і відношення забезпечують дію багатьох процесів. Доречним є вивчення територіальних відмінностей забезпечення населення освітніми послугами та аналіз регіональних диспропорцій задоволення потреб господарства кваліфікованими кадрами.

Слід наголосити, що в Законі України “Про освіту” [4] зроблена вдала, на наш погляд, спроба комплексного обґрунтування змісту освіти. В цьому документі зазначено, що її метою є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору (*освіта як духовний і педагогічний процес, авт.*); збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу (*освіта як результат навчання, авт.*), підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями (*освіта як галузь господарства, авт.*) [4, с.943].

Отже, поняття “освіта” є складним і багатофункціональним. Його зміст визначається залежно від мети дослідження. З суспільно-географічних позицій розуміння освіти лише як процесу, результату або галузі є однобічним. Усвідомлювати зміст поняття треба комплексно – з урахуванням всіх взаємозумовлених складників.

У сучасній соціально-економічній географії освіта нерідко розглядається з культурою у складі КОК (“Соціально-економічна географія України” за ред. О. Шаблія) [11, с.417]. Про тісні зв'язки освіти і її вплив на культурне середовище розкриваються і в працях

М Білецького, М Влах, В. Джамана, В. Куценко, В. Німко, Я. Олійника, Я. Остафійчука, О. Шаблія, В. Юрківського та інших українських вчених. У зарубіжній науковій літературі цим питанням присвячені праці Л. Меркушевої, В. Рутгайзера, Л. Якобсона. Аналіз публікацій вчених з досліджуваної проблеми дозволяє зробити висновок про глибину її вивченості:

- в переважній більшості окремо вивчається освіта і культура;
- розглядається структура цих складових соціальної сфери;
- аналізуються регіональні особливості їх розвитку;
- вивчаються форми їх територіальної організації;
- досліджуються економічні механізми функціонування вказаних галузей.

У працях В. Максаковського, Л. Меркушевої, В. Рутгайзера (Росія), М. Білецького, В. Куценко, О. Шаблія (Україна) та ін. ставиться проблема аналізу міжгалузевих поєднань у соціальній сфері. Проте більшість праць присвячені дослідженню окремих аспектів соціальної сфери або його галузевих ланок.

У культурно-освітньому комплексі об'єднані області прикладання суспільної праці, пов'язані з відтворенням людини, відновленням її працездатності і зміцненням здоров'я, а також забезпечення інтелектуального, духовного і фізичного розвитку [11, с.417]. Культурно-освітній комплекс – це сукупність закладів, установ, підприємств, організацій і органів управління, що здійснюють виробництво, розподіл, збереження і організацію споживання товарів і послуг культурного й освітнього призначення з метою забезпечення відповідних потреб населення. КОК є складовою частиною соціальної інфраструктури, яка в свою чергу є складовою соціальної сфери в цілому (рис.1). Об'єктом дослідження в даному комплексі є людина, конкретніше – соціальні групи людей. Предметом дослідження є чинники розвитку і територіальна (геопросторова) організація. В науковій літературі поряд з терміном “соціальна інфраструктура” використовується термін “сфера послуг”, “сфера обслуговування”. Всі три поняття близькі за значенням, логічно пов'язані, але неідентичні. Термін “обслуговування” характеризує процес, а “послуга” – результат діяльності, тому поняття “сфера обслуговування” ширше за значенням. Воно враховує як виробництво послуг, так і доведення їх до споживача. Поняття “сфера послуг” вказує лише на те, що в цій сфері виробляються особливі споживчі вартості – послуги. Такої думки дотримується Л. Меркушева. Термін “соціальна інфраструктура” характеризує одну із сторін складного процесу обслуговування – комплекс об'єктів (підприємств, закладів, організацій і споруд), які створюють загальні умови функціонування суспільного виробництва і життєдіяльності населення, формування фізично та інтелектуально розвинутого, суспільно активного індивіда. Цю точку зору поділяє багато дослідників (М. Абрамов, В. Куценко). В широкому колі географічних наукових праць надається перевага саме терміну “соціальна інфраструктура”, тому що для нього характерними є територіальна локальність і комплексність.

У 30-40-х роках ХХ ст. видатний український вчений Володимир Кубійович досліджував деякі складові частини КОК. Його праці “Географія Українських й суміжних земель” (1938) та “Атлас України та суміжних країв” (1937 р.) містять описи розвитку шкільництва та друкарства на території України.

Географія культури і освіти в науковій літературі розглядаються як складові частини сфери обслуговування або соціальної інфраструктури.

Глибокі та всебічні географічні дослідження сфери обслуговування і її складової частини – КОК почались порівняно недавно. Географія обслуговування на початку 60-х років ХХ ст. формувалась “в надрах” географії населення. Вивчаючи в географії населення наявність і використання трудових ресурсів в містах і районах різних типів, розподіл зайнятого населення за видами діяльності, вчені обов'язково звертали увагу на зайнятість частини населення в галузях сфери обслуговування. Потрібний був аналіз особливостей

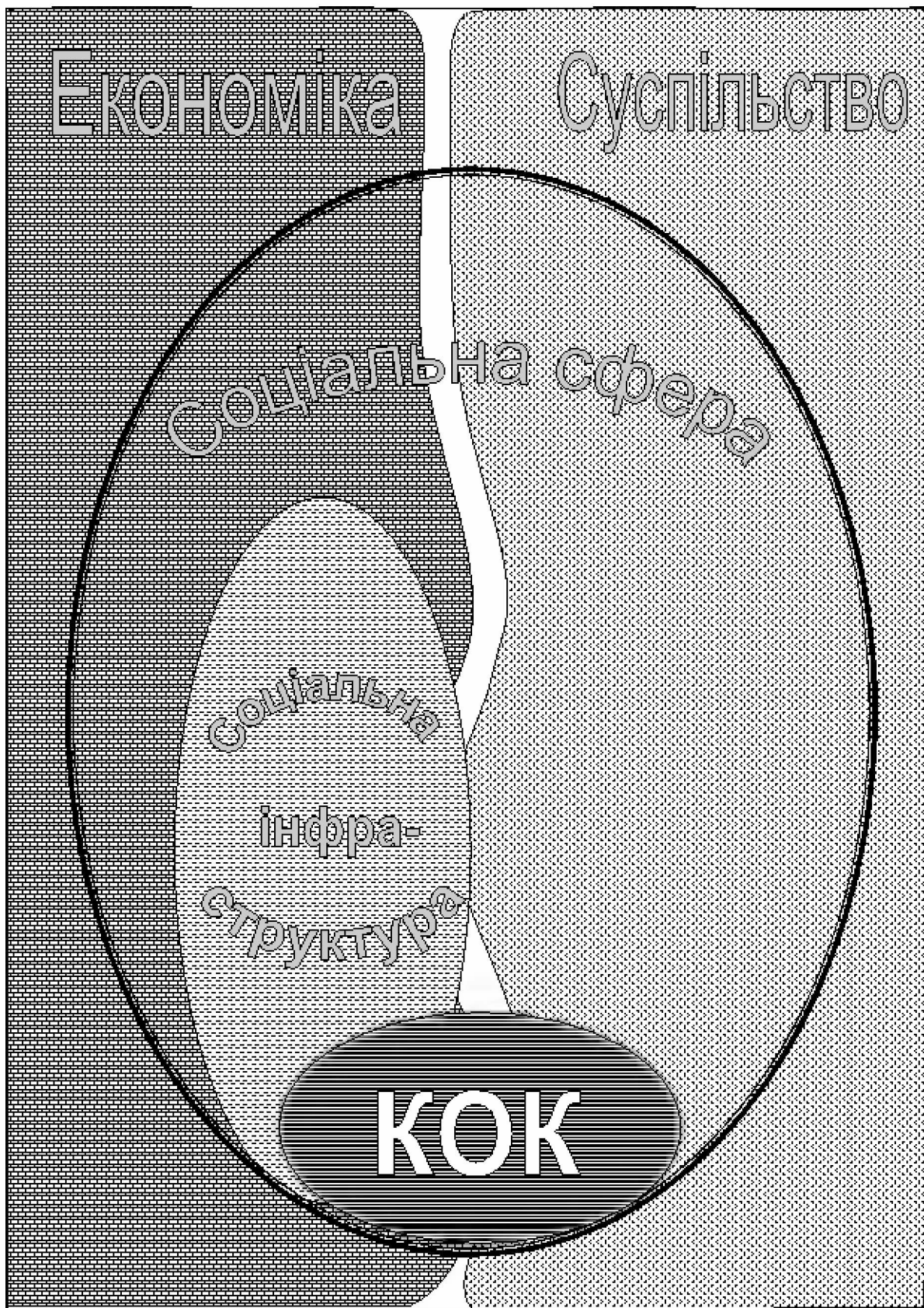

Рис. 1. Стіввідношення основних понять, що характеризують КОК

розміщення і організації цих галузей, також необхідно було вивчати споживання послуг і виявлення регіональних відмінностей в обслуговуванні населення. Головні напрямки географічного вивчення обслуговування населення були висвітлені в працях радянських вчених С. Ковальова, В. Покшишевського. Основна з них “География сферы обслуживания как особая экономико-географическая дисциплина” [5]. Ними виділено географію обслуговування населення як окрему географічну науку, виявлено об’єкт, предмет та методи дослідження даної науки. Розглядаючи компонентну структуру сфери обслуговування, виділено наступні її складові: житлове обслуговування, торгівлю, послуги пасажирського транспорту, побутове обслуговування, обслуговування культурних потреб населення, дитячі заклади і загальноосвітні школи, медичне обслуговування та забезпечення безпеки населення і правопорядку. В групі послуг з культурного обслуговування населення вирізняють такі складові:

- а) інформаційне культурно-побутове обслуговування (послуги зв’язку – пошти, телеграфу, телефону, довідкова служба);
- б) “культурно-просвітне” обслуговування (клуби і бібліотеки, театри і кінотеатри, концертні зали, періодична преса..., радіо і телебачення);
- в) обслуговування фізичної культури і спортивних потреб населення,
- г) будинки відпочинку, пансіонати, мотелі, кемпінги, обслуговування туризму) [5, с.13-14].

Професійну підготовку (від профтехучилищ до вищих навчальних закладів) вчені не розглядали взагалі як складову частину сфери обслуговування. Зауважено, що професійна підготовка “безперечно, є особливою галуззю невиробничої сфери, вона забезпечує відтворення професійно підготовлених трудових ресурсів” [5, с.14].

Дослідженням розвитку культури й освіти займалося багато українських вчених В. Козак, В. Куценко, О. Любцева, В. Юрківський. У 1984 р. опублікована монографія В. Куценко “Региональные особенности развития социально-культурной сферы”, в якій розкрито сутність соціально-культурної сфери, визначено її структуру, місце і роль в народногосподарському комплексі. В компонентній структурі соціально-культурної сфери вчена виділила такі складові, як культура і мистецтво (клубні заклади, бібліотеки, театри, кінотеатри, музеї), освіта (дошкільні заклади, середні заклади освіти, професійно-технічні заклади, а саме профтехучилища, технікуми, інститути, університети), охорона здоров’я. “В основу об’єднання освіти, культури, охорони здоров’я в соціально-культурну сферу покладені такі ознаки, як участь цих галузей у відтворенні трудових ресурсів, їх важлива роль в задоволенні культурних потреб членів суспільства і раціональному використанні вільного часу, у вирішенні корінних проблем соціально-економічного і культурного розвитку суспільства” [7, с.27].

Розглядаючи структуру суспільної географії, О. Шаблій виділяє у її складі соціальну географію, а у ній такі складові, як географія освіти, географія науки і наукового обслуговування, географія культури [14, с.34].

Відомі наукові праці М. Білецького з вивчення соціальної сфери. За функціональним призначенням галузей соціальної сфери він виділяє два субкомплекси: “соціально-побутовий і соціально-культурний”. Принципом включення тієї чи іншої галузі в субкомплекс є її роль і місце в досягненні поставленої головної мети: задоволення потреб населення у певному типі послуг. Вся діяльність соціально-культурного субкомплексу і його складових частин – галузевих комплексів (загальноосвітньої і професійної школи, культури, охорони здоров’я, рекреаційного) спрямована на забезпечення інтелектуального, духовного і фізичного розвитку особи [1, с.111]. Галузі цього комплексу найбільш насичені висококваліфікованими кадрами і є важливим чинником підвищення продуктивності праці у всіх сферах господарського і культурного життя.

Проте КОК складають тільки ті галузі і підгалузі, які за своєю природою виконують

культурно-освітні функції. До них відносяться всі освітні заклади, а також заклади культури – бібліотеки, театри, музеї, книгодрукування, радіо- і телекомунікації, які беруть участь у формуванні культурно-освітнього середовища та підвищення рівня культурно-освітніх послуг. Інші галузі соціальної сфери мають епізодичні зв'язки з культурою та освітою, і їх не варто включати до складу КОК. Вони також не відіграють важливого значення у територіальній організації досліджуваного комплексу.

Література:

1. Білецький М. І. Формування міжгалузевого комплексу обслуговування населення району // Проблеми соціально-економічної географії Західного регіону України. – К.: УСДО, 1993. – С. 109-118.
2. Владиславлев П. А. Система образования в европейских странах. – М.: Наука, 1989. – С. 36-131.
3. Голіков А. П., Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Вступ до економічної і соціальної географії. – К.: Либідь, 1996. – 320 с.
4. Закон Української радянської соціалістичної республіки „Про освіту” // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №34. – С. 943-961.
5. Ковалев С. А., Покишишевский В. В. География сферы обслуживания как особая экономико-географическая дисциплина // Итоги науки и техники. Сер. География СССР. География сферы обслуживания. – М.: ВИНТИ, 1974. – Т. 11. – С. 8-36.
6. Кондратюк О. Проблеми реформування освітнього комплексу регіону // Регіональна економіка. – 1997. – №3. – С. 150-158.
7. Куценко В. И. Региональные особенности развития социально-культурной сферы. – К.: Наукова думка, 1984. – 224 с.
8. Максаковский В. П. Географическая культура: учебное пособие для вузов. – М.: Гуманит, изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 416 с.
9. Романенко М. І. Освіта як об'єкт соціально-філософського аналізу. – Дніпропетровськ Промінь, 1998. – 131 с.
10. Рудник Б. Л. Управление культурой: проблемы и направления перестройки // Социально-экономические проблемы развития культуры. – М., 1989. – С. 19-45.
11. Соціально-економічна географія України / За ред. Шаблія О. І. – Львів: Світ, 2000. – 608 с.
12. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука / . – К.: Головна редакція УРЕ, 1986. – 800 с.
13. Флінта Н. Основні підходи до розкриття понять і категорій сфери обслуговування // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. – 1998. – №2 – С. 136-139.
14. Шаблій О. І. Суспільна географія. – Львів: ЛНУ, 2001. – 744 с.
15. Щегинин В. П. Научные подходы к экономике образования // Педагогика. – 1996. – № 1. – С. 12-17.

Summary:

Natalia Flinta. CULTURE-EDUCATIONS COMPLEX, HIS ESSENCE AND PLACE IN DEVELOPMENT OF SOCIETY

The notion of cultural-educational complex has been discovered and the character of its constituents has been given in the work. The complex substance of this notion has been proved. The scientists' contribution and their relation to cultural-educational complex formation has been analyzed.

УДК 911.3 : 32

Андрій КУЗИШИН

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: ГЕОПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ

На зламі XX-XXI ст. Україна визначилась у своєму розвитку як соціальноорієнтована держава, політика якої має забезпечувати умови для пристойного життя та вільного розвитку особистості. З цією метою сьогодні проводиться зміна соціально-політичної надбудови, відбувається масштабне розширення та реформування форм власності, перетворення державної власності на приватну через її приватизацію. Далеко не другорядну роль в цьому